

Noms/ cognoms	Felisa Maldonado Román
Data de naixement	Febrer de 1928
Data i lloc de l'entrevista	Dimecres 30 d'abril de 2025, casa de l'entrevistada
Categories	Dona, veïnat
Publicació en Natzaretpèdia	Dijous 8 de maig de 2025
Equip entrevistador	Etnopèdia (Nelo Vilar, Laura Yustas)
Enllaç	https://youtu.be/iYwk7EQWlcs
Extracte	https://youtu.be/w_TWlvFOU5Y

Felisa Maldonado sorprén pel seu excepcional estat de forma als seus 97 anys: bones cames, bona vista, bona oïda, bona memòria, molt-molt bon humor... La seua història de vida és impressionant: els pares vinguts de Cartagena i Múrcia, l'experiència de l'escola en els anys de la República, la Guerra Civil, els canvis de domicili, la infantesa feliç a Marines, l'arribada a Natzaret, a una casa que compartien tres famílies, el desastre de la riuada... Històries que conta amb emoció però sobretot amb moltíssim humor.

En l'entrevista comptàrem amb la presència del seu fill, Enrique Herreras Maldonado, que va facilitar la conversa exemplarment.

Sinopsi

La història de vida de Felisa Maldonado Román (1928), en el context de dècades crucials del segle XX i contada amb molt d'humor.

Transcripció

Vinguí ací al Nazaret a viure quan me casí, i tenia jo 21 anys. Jo nasquí en La Parreta, allà en Benicalap. Después aní a Marxalenes. I de Marxalenes al Camí del Cementeri. I del Camí del Cementeri a Natzaret. Que és quan coneguí al meu home, me'n vinguí al Natzaret.

El seu home sí que era d'ací?

No, tampoc era d'ací, però vivia ací. Lo que passa que estava la germana de la meua sogra vivia en el Grau. Caigué la finca i ella havia tingut un xiquet i quedà el quarto ixé del xiquet. I els bombers pujaren a agarrar-lo. Entonces no tenia a on

anar. I el home tenia una amiga, en una xaboleta. I l'agarrà, li donà mitja xabola a la germana de ma sogra.

Enrique Herreras Maldonado.- L'amant.

Ja, ja, una amiga...

Felisa.- Sí, una amiga... I jo coneguí al meu home que tamé li passà lo mateix, perquè tiraren la casa en guerra. I esta dona els arplegà hasta que trobaren una casa. I és quan jo coneguí al meu home i buscàrem una planta baixa i l'arreglàrem tota. I entonces la meua cunyà li donà enveja i se casà set dies después que jo. A viure en la mateixa casa, la sogra en la mateixa casa [risses]. I tots vivíem en la mateixa casa.

Tres famílies en la mateixa casa.

Sí, i la germana de ma sogra pues sempre estava en ma casa, perquè com estava... tenia mitja caseta de l'amiga de l'home. I después ja me quedà ahí en Natzaret, elles pagaven un alquiler i jo no podia pagar-lo perquè pagava la casa en què vivíem [risses]. I entonces ells se n'anaren ja i jo comencí a buscar cases i me quedí esta. Però correguí en dos o tres cases, lo que passa que el meu home muigué molt prompte. Va fer... ell i un amic de Marines feren un xalet, i era un xalet xicotet. Al morir el meu home el venguí i és quan me comprí este piso. Perquè ja, pa què volia jo el camp. El meu home muigué molt jove.

Els seus apellidos quins són?

Maldonado.

Felisa Maldonado...

Román. Sí, Román és de ma mare, que era de Cartagena. Ma mare era de Cartagena, mon pare de Múrcia. I d'allí mos explicaven la caminata que anava mon pare a festejar amb la nóvia [risses]. Sí. M'auela vivia en Cartagena. Lo que passa que ma tia ja se n'anà a Alacant i ma mare se'n vingué a València. Però l'auela vivia allí, en Cartagena. Que era un home molt graciós, dien ells. Diu: "Jerónima, hazme una sardinica y que vengo a almorzar", i se n'anà, i la dona li va fer la sardinica i un huevo, i ve una veïna i diu: "tu marido se ha embarcado", que venia un barco, estava un any treballant i guanyaven dinés, i la pobra se quedà despagà, i bueno, pues se menjà ella la sardineta. A l'any justet: "Jerónima, tu marido acaba de desembarcar". I agarra m'auela i fa la sardineta i alplega ell i diu, "Jerónima, ya estoy aquí", dice: "anda, pues entra en la cocina y cómete la sardina que se te va a enfriar" [risses].

Un any aguardant-lo!

Un any i li va fer la sardineta, i aquell se quedà mirant-la com diguent: "No me riny ni res!". Sí, era la família ixa de ma mare. I mon pare era de Múrcia.

I vostè l'any que va nèixer mos lo pot dir?

El any que nasquí jo? El 28. [5 min.]

El 28, eh? Que se quede ahí gravat, que són a muntó anys.

El 28. De febrero.

Vostè ha viscut la guerra, se'n recordarà de guerra i...

De xicoteta. Jo he passat molta guerra. Estava en l'escola, tocaven les sirenes: "al refugio". I en ma casa feren un refugio, però taparen tres forats en tres cases juntes. Tres forats, i se crusaven, que si caïa una bomba ahí mos dixava allí dins a tots. I jo li dia a un veí que era major que jo, jo era molt xicoteta. I li dia: "Ramon, vamos al refugio a cenar, por si vienen los malos", i me l'enduia, i jo feia: "si cau una bomba nos tira a tots ací" [risses]. Sí, teníem refugiets aixina en les cases. Jo vivia entonces en el Camí del Cementeri. I allí hasta que me'n vingui ací, a Natzaret. Ací en Natzaret també hi havia coses. Después tamé vingué la riuà, ací en Natzaret.

Perquè vostè quin any va vindre ací a Natzaret? Se'n recorda?

Ai, pues no ho sé, dels anys. Jo tenia entonces...

L'any 49 o per ahí.

Potser sí, per ahí seria. Sí, jo vivia ací ja, quan la riuà [la de 1957] jo vivia ací. Ja era casà, ja tenia dos xiquets. Ja tenia un xiquet i una xiqueta. Que s'apujàrem dalt al piso. I tenia... jo anava a Marines molt, que sempre he anat. I resulta que tenia cigrons d'allí de Marines, m'agradaven, en una bolseta de tela. Entonces, un xicon d'allí que estava en el piso, baixava pel corral per l'esprà i agarrava gallines mortes i féiem putxero [risses]. Amb ixos cigrons i el pollaltre ofegat. Això ací en Natzaret. Ací passí la riuà, passà molt. En ma casa alplegà allà dalt. Tinguérem que pujar al piso. I per això, i el xicon era un xicon jove, baixava, agarrava gallines mortes, ofegades. I jo els cigrons, amb una canyeta l'agarrà un home, que estava en un saquet d'ixos de tela, i amb això féiem putxero [risses]. Hi havia una auelet que feia: "¡qué bueno está!", i no valia res, però bueno. El home tenia fam. Pues sí, pues totes ixes coses he passat ací.

El seu home en què treballava, ací en Natzaret?

Mecànic. No, treballava en el Grau.

Enrique.- Una d'ixes empreses que estan al costat del riu. Era plomer, que estava en el tema de manteniment, crec que era. Jo después ja he averiguat que estava en el tema del manteniment.

Felisa.- Sí, ell treballava allí. Ell treballava tot el dia allí. Bueno, ell se'n duia el dinar i tot. I jo me n'anava a casa ma mare, a casa... que estava mon pare; ma mare muigué, i me n'anava. I la meua sogra no me volia [risses]. I li feia al meu home: "la teua dona se n'ha anat tot el dia i no ve per a ací. —Diu: jo ja sé a on està, auela. Està en casa el querido. I ara per l'esprà està con el marido"[risses]. I l'auela el mirava com si estiguera loco. I jo me n'anava amb mon pare. Ma mare havia mort i me n'anava a casa amb mon pare. I claro, ell feia: "per el matí té el querido, i per la nit... per l'esprà, ja té el marido". I si entrava jo per allí m'agarrava aixina i feia: "veritat que ara és per al marido? —Dic: tota s'encera" [risses]. Tota sencera pa'l marido. Pues sí. Mira, coses que passen en la vida.

I a escola va anar molt?

Sí, a escola aní. Jo aní de xicoteta. Tocava la sirena i eixíem de l'escola, venia ma mare al refugio. Tornava a anar a escola... Sí, sí, jo era molt pillà pa donar lliçó,

perquè mosatros no teníem llibres pa estudiar, però la mestra se posava ahí davant amb el llibre, **[10 min.]** i jo llegia al revés. I clar, jo me sabia les preguntes. Perquè jo feia: “la que me toca es ésa”, i al revés la llegia. I aquell... la de davant no la dia i jo digo: “leeré l’atra, la de davant, per si no se la sap”. Si no se la sabia la dia jo, i la mestra: “¿ves? Felisa se lo sabe todo”.

Bona visteta!

Però jo llegia al revés, però sabia llegir-ho al revés. Que jo deprenguí molt prompte a llegir, perquè m’agradava molt llegir. Novel·les, ui! He llegit molt.

Enrique.- Corín Tellado.

Felisa.- Colín Tellado! Uh!

Enrique.- Anava a canviar-li novel·les [risses].

Felisa.- Llegia molt, novel·les. I en l’escola ja li he dit, me sabia la lliçó sempre, perquè no teníem llibre, mosatros, però el llibre que posava la mestra aixina, jo llegia les lletres al revés. Primer me posaren en les monges, i una xiqueta que sa mare se n’anava a treballar i estava en ma casa, i passà una monja molt grossa i jo digo: “mira, esta monja va comprar un nene”, i la directora me tirà al carrer [risses]. I ma mare anà i diu: “¿por qué...? —Porque son unas descaradas, han tirado a esta niña...”; ve i dice: “¿y es mentira que va a tener un nene? —Dice: es verdad, pero no se dice”. I entonces ma mare le diu: “ahora es cuando me la llevo de verdad”. I me posà a l’escola del govern.

Vosté aniria a escola antes de guerra. Después de guerra ja era mayor.

Sí. Antes de guerra anava jo a escola, i me sabia les lliçons aixina, llegint-les al revés. I com m’agradava molt llegir... jo era xicoteta i ja feia calça, ja feia de tot. I els xiquets del carrer tots eren xiquets meus, que els posava ahí i li’ls donava lliçó, i no sabien llegit ni res, de tres i quatre anyets. Jo era molt xiqueta, sempre tenia als xiquets. Pues això, vatja, la vida meua ha segut això.

Después me casí tingué fills, pues ja està.

Vostè no ha treballat fora de casa?

Sí, sí. Jo treballí molts anys en Vilarrasa. Una fàbrica de tableros i de fer mobles. Treballí cinc anys allí en Vilarrasa. I els encarregats eren dos, i jo era la Aliseta, me dien Aliseta. I el amo un dia s’enfadà perquè estàvem cantant. Érem quatre o cinc xiques cantant. I... “Manolo, això què és? Què té...? Açò és un bataclan. —Diu: tu vols els tableros pa les cinc de l’esprà? —Diu: sí. —Diu: pues l’Aliseta ja ho ha arreglat. Quan canten, és que estan treballant apressa” [risses]. I li feia els tableros al tio. Mira, com ell ja s’acostumrà a això i me deia Aliseta, quan me casí me donà un muntó de dinés.

Home, ho hem d'agrar. Clar, un bon treballador, hombre.

Enrique. Li va oferir continuar, però clar...

Ja, estava la vida d'una altra manera.

Treballí quatre o cinc anys en Vilarrasa. Que eren catalans.

Enrique.- De l’època que treballà allí té una pensió.

Felisa.- Era... això que treballí allí, era propet de ma casa, al Camí del Cementeri. I anava. El home volia que me quedara a treballar, i dic: "no, no, que ara me case i el meu home ja no vol que treballe". I és quan me'n vinguí a Natzaret a viure.

Bueno, què hem de fer? Això.

I ací en Natzaret a on vivien?

Al carrer de Baix. El carrer de Baix el primer puesto que mos posàrem a viure. Después visquí en un atra casa, después en un atre piso i después va ser quan me quedí este piso. Venguí el xalet a morir-se el meu home, venguí el xalet i me comprí este piso.

I casar-se no se van casar ací, se van casar allà?

En ma casa, allà. En el Camí del Cementeri. En el Mercat de Jesús, en la iglésia aquella. Allí me casí. I allí prenguí la comunió jo soletes. Sinse dir-li-ho a ma mare, m'havia posat una bateta i me... **[15 min.]** que les meues germanes eren quatre germanes. Hi havia una modista. I se feien trages elles, batetes, i a mi me feien lo que els sobrava d'elles. Però un dia ma mare s'enfadà i diu: "hazle una batita bien bonita para la chiquilla". I me feren una bateta, i la deixí... me n'aní el dumenge, me n'aní al Camí de Jesús, alpleguí a la iglésia, estaven en cola en la comunió j jo prenguí la comunió [risses]. I me'n vaig a ma casa i dic: "mamá, yo ya he tomado la comunión. —Pero hija mía, con esos vestidos blancos... —Eso es de disfrazarse. Con mi traje tan bonito he tomado la comunión" [risses]. I prenguí la comunió.

Ah, pues tamé era tremenda, vosté.

Sí, jo era prou... I ma mare diu: "ay, ¿y ahora qué hago? —Digo: pues haga un puchero para que venga la gente, pero yo ya he tomado la comunión" [risses]. Pues sí. Mira.

Això tamé seria antes de guerra, pues. La comunió seria antes de guerra.

Felisa.- Sí.

En guerra va tardar encara la cosa a tornar...

Felisa.- Sí, bueno, jo he...

Enrique.- Se fueron a Marines, en la guerra. Lo que pasa es que la guerra llegó allí a Marines y se tuvieron que volver.

Felisa.- Sí, jo en Marines he estat molt. Jo soc marinera, he estat molt. Ma mare estava mala i mon pare l'enviava a Marines. I después, ma germana, quan acabà la guerra, les tiraren "por rojas". Entonces ma germana diu: "pa coser aquí me voy a Marines". I a Marines Felisa se n'ha anà un atra vegà a Marines.

Enrique.- Es que vivían al lado de Bombas Gens. I se'n tingueren que anar perquè, clar, era un lloc de que bombardejaven molt. Des dels barcos bombardejaven molt.

Felisa.- Sí, en Marines m'he criat jo. Moltes vegaes estava en Marines. I bueno, i aixina, això és la vida meua. Después me casí, tinc un muntó de fills, quatre fills.

Enrique.- Tu familia erais cinco.

Felisa.- Ah, nosotros éramos cuatro hermanas y un hermano. El meu germà se n'anà a Barcelona i posà allí una pensioneta i està en Barcelona. Se casà en Barcelona i ell està allí.

Enrique.- Se n'anà a Alemanya i a Suïssa i tot això, i al final acabà i viu en Barcelona.

Felisa.- Sí. Ahir parlí jo amb ell. Però ja és major, claro, té quatre anys menys que jo. I entonces... perquè a mi me dixaren els reixos al meu germà. Estava esperant jo un muñeco i mon pare dice: "que te lo han dejado, el muñeco. —I digo: ¿dónde está?", i me l'ensenyaren en la cuna, que l'havien dixat els reixos [risses]. Així que ixe dia no tinguí muñeco, tenia el meu germà. I ell viu en Barcelona. I mosatros... ahir parlí amb ell. Però no, ara ja és major, ja són 80 i tantos anys. Ara en tindrà.

Noranta i tants, clar...

Sí. I entonces ja soles no ve. Antes sí que venia, però ara no. I el fill, com té dos pensions allí i tot el jaleo, tampoc té ganes de dur el pare ací. Pues ja està. Pues per teléfono se parlem. És el únic germà que tenia, perquè lo demás eren germanes.

I aprenien... de ben xicotetes aprenien a cosir i a bordar i a tot, no? Vostè va... Aprenien en casa, vull dir.

Jo feia... cosia i bordava poquet. Jo feia més punt de ganxo. Jo feia punt de ganxo. M'assentava al costat de m'auela i li dia: "enséñeme a hacer calcetines, abuela", i m'auela s'assentava i me feia... La meua auela que era la mare de mon pare. La mare de ma mare no la coneguí, però a m'auela de mon pare sí.

Enrique.- Lo curios és com vivien tres famílies en una casa molt xicoteta. Això seria una vivència molt forta.

Felisa.- ¿Quién?

Enrique.- No, que vivíeu tres famílies en una mateixa casa.

Felisa.- Ah, perquè jo diguí que me casava i entonces ma cunyà li donà enveja. I se casa sis dies después que jo, **[20 min.]** i se posà a viure en la mateixa casa. Después ma sogra, la mateixa casa. Tenia un fill en la mateixa casa. I un net, que tenia una cunyà, s'havia quedat viuda i treballava tot el dia. De nit venia a dormir. I tots estàvem en la mateixa casa.

Enrique.- Cuando recibíais a la Asunción, a la hermana de...

Felisa.- La germana de ma sogra era molt bona dona. Ixa tingué tamé el xiquet... és quan els caigué... tiraren tota la casa i se quedà l'habitació. En el xiquet. I el portaren ací. I una amiga de l'home, debía ser querida o lo que fuera, una amiga, vivia en una xabola, i li donà mitja xaboleta. A la mare, a la mare d'ell.

Enrique.- Después quan veníem, no?, que estava borratxo l'home, en una casa a...

Felisa.- El que li donà la... era amiga, pero bueno, lo que era. I aquella era assoles. Li donà mitja casa a la dona d'ell, mitja xaboleta.

Solidaritat, claro, claro.

Mitja xaboleta. I aquella estava en este, i en tenia tres més, i el que havia tingut. I aquella pues li donà la casa i era amiga, amiga o lo que fora, del pare. El pare era un borratxín. A mitan nit els tirava al carrer i se'n venien a ma casa a tocar la porta. I jo li dia al meu home: "obre que és la teua família". Els havia tirat al carrer [risses]. Mira, coses que passen en la vida. Pues sí.

I en la casa aquella les tres famílies com s'organitzaven?

Pues cada uno en un quarto, una habitació pa mi, un atra pa l'atra i l'atra pa l'auela i el fill fadrí, posaren dos llits i allí dormien.

I cuinava algú pa tots? O cuinaven juntes vàries...?

No, cada una se feia el seu menjar. Ahí no, en això no d'això. I la meua cunyà netejava el seu trosset d'habitació. A mi me tocava el trosset meu. I l'atre trosset li tocava a la sogra. I un dia estaven allí, vingué el meu home i li digueren que pintara el tros de la cuina de l'habitació, i l'home el pintà, i jo me n'aní a comprar. Pues: "la teua dona açò no ho fa, no sé quantos". Quan jo alpeguí a casa diu: "Felisa, a tu quan te toca netejar açò? —Dic: a mi mai en la vida". I el meu home fa: "hòstia! [risses]. —Dic: això li toca a ta mare. Si no ho fa ta mare que ho faça la filla. La nora no té ningun dret". I aquell renegà, però se quedaren aixina. Jo netejava el meu tros, perquè el posà de moda la cunyà. Ella quan... la porta del seu quarto, el trosset el netejava. Jo netejava el meu. Més gran, però el netejà. I lo atre li tocava a l'auela. Si no el feia l'auela que el fa a la filla. I ja està. Sempre m'he llevat bé. No he renyit amb ningú.

I com era Natzaret entonces? Seria un poblet...

Un poblet molt bé, n'hi havien unes tendetes que venien molt. Jo anava a una tenda que eren dos germans. I compràvem les coses allí, i quan no podies te fiaven. I jo a vegades feia...

Enrique.- Compraven "a fiote". Ho apuntaven en un paper...

Felisa.- Sí, jo anava i feia: "hui no te pague", dos... eren dos pesetes o tres, i les apuntava. Però és que al costat posava: "30 cèntims", i jo feia: "això és el rèdit que me cobres? —I decia: sí. —I jo feia: eh, no sé cuántos", bueno, renegava. Anava un atre dia: "tin, dos pessetes" devia. Conque quan passava dos o tres mesos, decia: "Felisa, ja tens el jamón pagat". Lo que me posava a part era que pagava el jamón [risses].

Enrique.- Era la tenda de... era la casa de l'alcalde se dia.

Felisa.- A on està l'estanc. **[25 min.]** I después jo tenia jamón i als meus fills els posava jamón pa almorzar. I un xiquet li digué: "ay, tu mamá es muy rica, que tiene jamón". I a l'atre dia li posí un entrepà: mira si el xiquet ho agrai que diu: "no me lo como para enseñárselo a mi mamá" [risses].

Pobret, mare meua!

Li posí un entrepà de jamón. I jo pagava el jamón a sis pessetes, a cuatro, i aixina pagava el jamón entero. I era una tenda molt... bueno, se llevàvem molt bé.

Enrique.- Era la època de las Casitas de Papel, estaven ahí, les xaboles d'ací darrere del riu... Bueno, era un barri aixina molt d'això...

Felisa.- No, però ací hem passat moltes coses, però bueno, ho hem passat. Jo he anat a la gimnàssia, he anat a tots els puestos. Jo anava al bingo, juàvem al bingo. Sí, ací s'ha passat molt bé.

I ací quan era jove, quan se va casar, ací hi havia algo pa distrau-se, o tenien que anar al Grau a tot?

No, ací no n'hi havia res, és quan escomençaren ja els jubilats i és quan escomençaren a fer el bingo. I anàvem a...

Enrique.- Va ser un canvi molt gran el tema dels jubilats. Ací només estava el casino. El casino que era al costat de l'alcalde de la... la tenda de l'alcalde.

Felisa.- Sí, però después en l'escola mateixa, allí al costat estava els jubilats se feren dos despatxos, uno jubilats i el altre... però era igual. I als jubilats anàvem a juar al bingo, a jugar... i allí a gimnàssia feren tamé... Sí, feien coses.

Bueno, pues tantas cosas hem fet! I han passat els anys. Han passat els anys. I els meus fills són majors, són auelos, ja. Jo soc bisauela [risses]. Tinc deu bisnets.

Bueno, quina alegria, no? Quanta joventut!

Sí. Però bueno, mira, ací estem.

I quan va arribar ací al barri encara funcionava el llavaor per a la roba?

El llavaor sí funcionava, sí. Lo que passa, jo anava a llavar al llavaor. Però ma sogra dia que no, que això era una cotxinà. I jo feia: "per què?", l'àuia era corrent. Entonces no era cotxinà, llavaves allí la roba. Estava ahí passant el mercat, allí enfront hi havia un llavaor. I ahí llavàvem la roba.

I si no, la seua sogra si no llavava en el llavaor, a on llavava?

Pues en casa, en algun... una ferraeta o algo, però se llavava millor en el llavaor. Jo sí que anava. Ma sogra dia: "això és una cotxina perquè l'àuia... —Dic: l'àuia va corrent. I entonces no passa res". Perquè jo a això m'havia acostumat en Marines, que en Marines jo llavava aixina. Jo era molt xicoteta i ma mare no podia llavar genollà. Quan no n'hi havia en el llavadero, me n'anava al barranc i genollaeta jo llavava la roba. I encà li dien a ma mare: "¿pero tan pequeña se fía? —Diu: ahora verán la ropa lo bien que me la deja" [risses]. I anava a per llenya, allí en Marines, jo me n'anava a per llenya. I un costal en l'esquena. I anava i passejava quan era al monte alt, i quan era de rebaixeta s'assentàvem i carregant la llenya i pac avall. El meu cosí se ria de mosatros [risses] perquè no podíem baixar a peu, perquè ens caíem. S'assentàvem i baixàvem carregaes.

Enrique.- Els records més sapients, diguem, són els de Marines. Ella té una visió idíl·lica de lo que era la vida en Marines.

Felisa.- Jo en Marines he passat molt. Ara va una cosina meua, encà va a Marines, perquè feren un Marines nou, i ara és de Marines se n'anaren. I allí s'han quedat les terres, les olives... I una cosina meua, **[30 min.]** el fill replega tot això i guanya diners. I està... i ella va molt allí i està assoletes. I me fa: "ay, si vinieras no podrías subir a tu casa". Jo vivia a la última casa del monte. "Ahora no subirías. —Digo: no te preocupes que tampoco voy a pasar" [risses]. Però ella encà va perquè va el fill i replega tot lo de Marines, que feren un Marines nou. Que caigué una muntanya i

matà a dos persones. I entonces feren un Marines nou. I les de Marines se n'anaren. I ara n'hi ha poca gent, allí. A vegades ma cosina ixa, estan assoletes. Digo: "¿no te da miedo? —Dice: no, yo me pongo —té un piset molt xicotet— en la terrasetta, miro los montes y me voy a la cama. —Digo: pues hala". En Marines tamé he estat molt jo. Jo he estat repartida per tot. En Marines he estat jo molt de temps tamé. Perquè ma mare, quan estava un poquet mala, mon pare: "a Marines". Qui anava? Jo que era la més xicoteta. I sempre estava... I agarraves un cànter d'aigua, te n'anaves hora i mitja al Rincón a per aigua, perquè en el poble no n'hi havia [risses].

Enrique.- I se n'anava caminant a Lliria.

Felisa.- Ah, sí, jo... a tot açò jo me marejava en els tramvies, i en els cotxes. I quan tenia que vindre a València anava a la plaça: "¿quién va a Liria mañana?", a les dones, i feia: "¿que va en autobús? —No, yo andando. —Pues con usted me voy". A peu a Lliria [*més de 16 km.*]. Agarrava... el trenet és lo únic que no me marejava molt. Però alpegava a l'estació de Madera, al Pont de Madera, i d'allí al Camí del Cementeri me n'anava a peu. Tornava a peu a l'estació, agarrava el trenet i ja les dones m'esperaven en Lliria, a peu a Marines. Quatre horetes. Quatre horetes anava caminant.

Mare meua, quines cames més sanetes tindria!

Enrique.- Encara les té, encara les té. Té unes cames...

Felisa.- Jo no podia pujar a un cotxe. Quan me posí a festejar amb el meu home, anava en tramvia, però jo no podia agarrar el tramvia, perquè a la segon parà tenia que bajar. I el meu home feia: "hòstia, a peu. —Jo dic: tu agarra el tramvia i te'n vas a Natzaret, que veníem a Natzaret, i jo aniré a peu, quan alpleguem ja estic allí. — Si tu creus que te vaig a dixer ací a soles...! —Pues vine a peu". I se'n veníem a peu [risses]. Jo de menuda, així de majoreta, m'he marejat molt. Hui no me marege, però me marejava moltíssim. El tramvia era pujar i marejar-me. I els cotxes igual. I claro, allà de Marines venia l'autobús de Gàtova a Marines. I jo dia... i jo me anava a la plaça i moltes dones eren tacanyes que no en tenien, i feia: "¿quién se va a Liria mañana? —Pues yo.—¿Y se va en autobús?", una "sí" i jo... "no, yo andando. —Pues con usted me voy", i a peu me'n venia, i tornava a peu. I después me n'anava al monte, carregava un muntó de llenya a l'esquena i pac avall. He passat una vida jo molt... molt d'això. Però bueno.

Molt de treballar.

Sí. No, treballar no. Ens anàvem a... costals de de llenya. Mon pare feia: "no hagas eso, yo compraré leña. —I jo: déjeme estar, que yo voy muy bien". Y a tot açò mon pare era sarier. Saps lo que...? Que era fer sàries pa carbó. Jo li feia el fascar pa cosir. I anava a plegar espart, que se punxava. Per a l'espart tenies que anar en sombra. I jo li feia la cordeta.

Ah, i l'espart era d'allí, tamé?

De Marines. Agarràvem l'espart de la muntanya. I jo feia... i les dones feien pa... a vegades venia una veïna: "Felisica, déjame una madeja de fascar pa comprarme una sardinica". I jo li'n donava dos. "Ay, ya te lo devolveré. —I jo dic: ¿cómo me lo va a devolver, si mi padre se queja de que le hago demasiado?". Perquè mon pare

cosia les sàries de carbó. **[35 min.]** I jo li feia la corda. Pa que... i claro, les dones: "una madejica", i jo li la donava. "Ya te la devuelvo. —No me la devuelva, si yo voy a por el esparto". I l'espart tenies que agarrar-lo en sombra, en sol te punxava. Però en sombra feies aixina un grapat i aixina. I per el camí quan veníem d'haver-lo agarrat anàvem fent cordeta [risses]. Jo feia molta cordeta. I mon pare dia: "no me hagas tanto, que tengo que vender. —Dic: pues gana dinero" [risses].

I a on venia les sàries?

Als carbons. Antes era les sàries de carbó. Antes les carboneries estaven plenes de carbó i mon pare feia les sàries. I cabassets pals llauradors. Tot això ho feia mon pare.

I venia només en Marines o venia...?

No, ell estava en València. Ell ací en València en les carboners de València el coneixien tots. Ell els feia sàries. Lo únic que li feia jo és la cordeta pa cosir-lo. Tenia unes agulles aixina de ferro i cosien, i jo li feia i ell feia: "no me hagas tanto, que me haces demasiado. —I jo: pues lo vende". I aixina feia.

És que al meu poble hi havien molts sarieris, molts, però se n'anaven per l'Aragó i se n'anaven hasta allà a Navarra a vendre'l, a vendre cabassos i a fer sàries.

No, mon pare estava ací, i feia les sàries pals carboners, que antes era carbó. I cabassos pa'ls obrers tamé ne feia. I jo li feia la cordeta de cosir-lo. Havia una xicona que era un poquet major que jo, però juntes. "A ver quién gana más". Jo li guanyava. Jo li guanyava a fer fascas. Sempre li guanyava. Jo he tingut de tot, he fet de tot en esta vida. Adeprenguí a fer el pa i jo feia pa ahí en Marines, i li enviava a ma mare, que m'ensenyà la fornera una coca molt bona. I totes les setmanes li enviava a ma mare una coca d'ixes [risses].

Enrique.- I ací el forn tamé te dixava, que anaven a... Ella anava al forn...

Pastaria en casa i ho duria a coure allí.

Felisa.- Sí, sí. Féiem la pasta en casa i quan estava bona anàvem al forn, i féiem els pans. I del pa que feia... quan deixava en el banc, en la taula aquella, del mig agafava un tros, un grapat així i ho guardava. I feia el pa i el dixava que se fera. Però en ixa que havia agarrat li posava ou, li posava oli i feia una coca que li l'enviava totes les setmanes a ma mare.

Enrique.- No, però sí que és veritat que el forn dixaven anar a la gent a fer coses, pagaven un poquet de lloguer i ja està, però tu podies anar també a fer coses allí. Panaderes i tot això.

O siga, pastaven allí tamé, vols dir.

Sí, i després... ací en València tamé he fet molts pastissos, de moniato, de lo atre... Ara ja no faig res. Ara ja sóc uela.

Enrique.- Això que heu preguntat de la distracció en Natzaret, jo crec que la distracció eren els veïns. Era una vida... o siga, jo recorde el carrer de Baix, que era els veïns, era... discussions i de tot, la vida eren els xiquets per el carrer, perquè abans estàvem pels carrers tot el temps.

Sí. I els llocs de trobada, no?, tamé, perquè anar al llavaor amb totes les dones tamé seria divertit.

Sí, ací... I els xiquets. Jo agarrava als meus fills, els sentava en un banquillet en la porta: "a cenar ahí y no os mováis hasta que no acabéis". Quan acabaven de sopar: "¿ya podemos jugar? —Ya". Hala, a jugar.

Enrique.- Sí, pero el bocadillo iba por ahí, por todo Natzaret [risses].

Felisa.- Els feia bocadillos...

Bueno, ací tenien la mar, tamé, la platja, que era una meravella.

Ah, sí, a la platja, sí. La platja anàvem molt, a la platja.

Enrique.- Que se llogaven... les taules i les cadires se llogaven. Tu portaves el dinar.

Felisa.- Féiem moltes paelles. Jo tenia una amiga que alquilava trage de bany. Ella alquilava el trage de bany. I entonces jo anava allí, però allí féiem una paella i allí menjàvem allí i tot.

Enrique.- I la caragolà. **[40 min.]**

Felisa.- I caragolà. Un dia teníem que resar 33 credos anant per l'aigua. Férem caragolà. Agarràrem 33 caragols i anàrem per tota la vorilla menjant: un caragol, uno, uno, uno, contant [risses]. Después ja anàvem a la taula i ens menjàrem els que quedaven.

Enrique.- I la platja d'ací era molt bona.

Felisa.- Ha passat Natzaret. Sí, ací estava molt bé l'àuia. Jo moltes vegades no prenia el bany. I les amigues feien: "deu d'estar mala, algo tens que tindre". Me posava el trage de bany, me posava dins de l'àuia. "Estic bona, però no m'agrà col·locar-me en la mar [risses].

Enrique.- Se marejava.

Ai, se marejava!

Sí, però me... pues quan me dien. Jo els peus sí, anava per allí. Però quan me dien: "no, es que tú debes estar mala", me posava un trage de bany, me posava a l'àuia amb elles. "Veus com no estic mala? És que no m'agrà" [risses].

Ací separaven part de platja pa les donas i part pa'ls hòmens? O no se feia?

No. Ací estava tot junt.

Enrique.- Això era més en el Cabanyal. Però era dintre... de lo que es el hotel avui.

Felisa.- Ja, però ací en Natzaret era tot junt.

I no hi havia ningú al barri que li curara això dels marejos?

No. Els marejos els he tingut sempre. Ara jo puge a un cotxe normal, però de xicoteta... Jo era xicoteta. Jo xicoteta estava en l'escola i n'hi havia una mestra que me volia molt, era de la de les majors: "vamos a una excursión a la Malva-rosa". I quirdava a ma mare: "que me la llevo", i ma mare feia: "¿pero para qué quiere llevársela? Si se marea. —Conmigo no se marea". M'abraçava en el cotxe, me

tapava la cara, me tapava tot i me duia a la Malva-rosa. Era una mestra que me volia molt. Jo era la de xicotetes. I ma germana estava en les majors, però ella me buscava a mi. I me duia abraçà i me tapava la cara pa que no me marejara en el cotxe. I anava amb la mestra.

Bueno, después posaren l'escola Doctor Olóriz, en Marxalenes, que jo m'apuntí, ma cosina s'apuntà al Corte. I una amigueta meua i jo s'apuntàrem al Solfeo. I resulta que sempre que anàvem... se pagava un poquet, però sempre que anàvem a pagar sempre estava pagat [risses]. Mosatros no pagàvem, i era que el germà de la xiqueta esta era el que apuntava qui pagava, i mos posava a mosatros que ja havíem pagat [risses]. La meua cosina era no, era de Corte. Ella... ma tia feia: "no, no, mi hija tiene que ser modista". Jo no mirava la modistera, jo m'agradava atres coses.

Entonces usted domina el solfeo?

Què va! Que anàvem al solfeo, però no féiem res [risses]. Era que s'apuntàvem, cada u. Jo no. No, coses d'ixes no féiem, però estàvem apuntaes i anàvem una amigueta i jo, anàvem a pagar i dia: "Ya han pagado. —Uy, pues...", jo li feia: "¿quién ha pagado?". Conque s'enteràrem que era el germà que mos posava que ja havíem pagat. I mosatros anàvem a la paraeta i se compràvem caramels [risses]. Era molt poquet lo que se pagava, però bueno. Això en l'escola del Doctor Olóriz, de Marxalenes. Jo he viscut en Marxalenes tamé. I en guerra, quan eren les bombes, en front en el mateix carrer meu, n'hi havia una fàbrica de bombes. I per el corral n'hi havia un atra. I entonces ma mare se n'anà al Camí al Cementeri amb una amiga i alquilà una casa allí. I entonces se n'anàrem al Camí del Cementeri a viure. Perquè allí estaves... tocava la sirena i t'alçaven, nuetes i tot al carrer, no te dixaven els soldats quedar-te. Allí dones que eren dones ja majors **[45 min.]** i se posaven un algo per damunt, però al carrer, no les dixaven dins de casa. I ma mare estava ja enfadà i és quan se n'anà al Camí del Cementeri a vore a una amiga i alquilà una casa allí. I ja visquérem allí, jo ja d'allí ja vinguí a Natzaret. D'extremo a extremo [risses].

Pues bé. Bueno.

I els fills els va tindre ací a casa o... amb alguna comare?

Els fills els tinguí en casa, l'últim el tinguí en la clínica. El més jove el tinguí... Però estos els tinguí en casa. I l'atre és perquè me posaren por, però mira, agarrí i me n'aní al Mercat Central a peu, d'ací. I del Mercat Central torní. Ixa nit me posí mala. Quan aplegàrem a la clínica, perquè m'havien enviat ja el metge a la clínica, a la que se posen a mirar-me, diu: "Corriendo, corriendo, ponedla ahí que ya está naciendo".

Enrique.- I en casa com ho féieu?

Felisa.- Igual, en la casa els teníem amb la comadrone.

La comadrone d'ací del bàrrio.

No, no, una comadrone que teníem destinà. I venia clar i els teníem en casa. Però el últim va ser que ja era molt d'això i me'n... I el tinguí i estigué quatre dies en la clínica, i me se l'enduïen totes les enfermeres. Perquè naisqué de cinc quilos i

pico. I totes les enfermeres li posaven una tovalla i se l'endua a passejar per tota la clínica [risses]. Ixe és el menut que tinc.

Ai, senyor! Pues sí.

I la comadrona d'ací feia visites abans i després, feia un poc de seguiment de...?

Sí, però no vivia aquí, anàvem a on ella tenia la comadrona... A on ella tenia l'això. Els tres fills que tinguí anava a sa casa. Bueno, a la seua... allí citaria a la gent.

Enrique.- Anàveu al principi i al final, i ja està. No hi havia més...

Felisa.- Sí, i quan ja me posava mala venien i com, gràcies a Déu, he tingut els parts molt ràpids... No, és que la comadrona venia i jo he tingut els parts del quatre molt ràpids. I la comadrona feia: "si esto está hecho, ya" [risses]. Me dixava el crio i se n'anava. Així nasqueren tots, els he tingut molt bé. I el últim és que m'enviaren a la clínica perquè jo estava ja molt major o no sé què. I el tinguí... quan estava en reconeiximent diu: "llévesela corriendo que esto está naciendo". Li digueren al meu home... vingué una veïna amb mosatros. Diu: "sente's, Pepe, que ja mos avisaran". I antes de sentar-se li diu: "esa señora ya ha tenido un niño, ya va a su cuarto". Sí, els he tingut molt bé.

I a on estava la clínica? A quina clínica va anar?

No ho sé... a esta, al Clínico. Que antes no n'hi havien quartos. Primer era una tira de camas aquí i una tira de camas... Sí, hi havia una dona que tenia dos xiquets, i feia: "¿qué hago yo con estos dos? —Jo digo: rífelos" [risses]. I el meu com nasqué tan gran i tan d'això les enfermeres venien... una l'agarrava, se l'endua. Al ratet venia l'atra enfermera, se l'endua. Jo no el tenia mai en el llit. Perquè se l'enduein i tenia que eixir als tres dies i era festa i me donaren pa'ls quatre. He passat de tot. Dice: "de todo un poco como en botica" [risses].

Vostè té molt de humor, eh?, té bon humor.

Sí, jo sempre he tingut bon humor. Sí. Una vegà una diu... se posà a parlar pa renyir, i dic: "¿tú quieres reñir? Pues déjate estar, riñe ya y vete a hacer puñetas y ya no vuelvas más. —I diu: "no, yo no quiero reñir. [50 min.] —I dic: ¿pues entonces para qué estás haciendo?". Jo m'ha llevat... sempre he estat bé amb totes. No he renyit en ningú. He tingut veïnes de tota classe i no he renyit amb ningú.

Bueno, sobre la riuà, com ho van viure això? Van tindre ajuda fàcilment o va ser una cosa... Se va patir molt, o no ho sé...?

Pues la riuà aplegà l'àuia hasta allà. Jo tenia entonces dos xiquets a soles. I s'apujàrem al piso de dalt. I és quan tenia cigrons de Marines. I això és lo que féiem el putxero. Dels pollastres morts, pues féiem el putxero. I quan poguérem baixar al carrer, la tenda estava ahí a on està l'estanc que era una tenda. I feia: "agarreu lo que vulgau", com estava ben banyadet... I agarràvem verdureta i féiem putxero. Això va ser...

Molts dies de fang, no?

Sí. Fang n'hi havia molt, pa netejar les cases... estaven plenetes. Ai, ma casa alplegava hasta allà. I era molt de fang. Però bueno, ho passàrem. Què hem de fer?

Enrique.- Però no hi havien cotxes. Que els cotxes van ser molt problemàtics tamé. Varen quedar molts estancats fent tapó. [en la DANA d'octubre de 2024]. En eixe moment no hi havien tants cotxes, en el 57.

Felisa.- No, ací va ser molta àua, però aixina accidents no n'hi hagueren molts, perquè no n'hi havien cotxes, no n'hi havien d'això... Una amiga meua...

Enrique.- No se sap molt clarament la gent que va morir, eh? Perquè ara sí que ho sabem, però en eixe moment diuen que són tants, però no se sap molt bé. No se sap.

Felisa.- Una amiga meua se'n pujà al terrat ella assoles amb l'home, estava embarassada. I allí en el terrat tingué el crio [risses].

Mare meua!

El home va ser el comadró [risses].

Molt complicat, perquè ademés va estar plovent...

Quan pugué baixar ja va anar al metge i tot. Però moltes coses. En guerra... en l'àua tamé, ma casa no se podia entrar. És quan amb una paleta agarràvem els cigrons, l'atre baixava dos pisos pac a baix i agarrava les gallines mortes [risses]. I féiem putxeros, o siga. Después quan obrigueren la tenda que estava tot banyat, agarràvem verdura i ho mesclàvem tot i féiem putxero. Hi havia un auelet i feia: "ai què bo està!". Mosatros no menjàvem casi res, però ell sí: "què bo està!".

Perquè ací va vindre l'exèrcit a ajudar, jo no sé si ajudava molt o poc.

Pues no, ajudaren poquet. No. Ja después una se netejava la casa, ja tirant arena i tot.

Repartien, no? També repartien algunes coses, mos van dir que igual el retor tenia ahí...

Sí, però poquet ens donava... I en el pont se posaven la gent a mirar les terrasses. Venia uno del pont i volia entrar dins, i s'abraçà a un arbre, a un arbre d'allí d'entrar, i l'ofegà l'àua [risses].

Mare meua! Poques bromes, clar!

Sí, i después ja vingueren pel pont. Vingué hasta el metge que jo duia els xiquets, vingué a buscar-me. I jo li diguí al meu cunyat: "dile a ese señor, que es el médico que yo voy", i li preguntà i dice: "sí, vengo a buscar a la señora Felisa. ¿Le ha pasado algo a los nenes? —Dice: no, están todos bien. —De todas las maneras que los traiga a mi casa que yo los visitaré". En la riuà. Pues mira, ja. Moltes coses han passat. Han passat moltes coses. I ara ja, ja està tot... ja està tot acabat. Què hem de fer! [55 min.]

I a fregapanxes i això ha anat vostè?

A on?

A fregapanxes a que li feren massatge per al mal de panxa?

No, sí que n'hi havia una dona, però jo no he anat. Jo no he anat, ni al metge tampoc anava molt.

Què bé. Bona senyal això.

Sí. I ara tampoc vaig molt al metge. Lo que me toque me tocarà.

Enrique.- Només ha passat dos malalties fortes, no? El tema del càncer de mama i el tema d'una pancreatitis. Però ha passat, no?

Ha passat, eh? Què bé!

Sí. Bueno, me tallaren un pit, porte un pit tallat, però... Perquè és que me digué la médica: "si quitamos nomás lo malo... —el metge, vull dir—, puede volver". Jo li dic: "pues quítelo de cuajo y que no vuelva más" [risses]. I jo no tinc un pit. Però doní de mamar a quatre. A quatre fills. Mira, ja ha passat, tot passa.

I festes, quines festes feien ací en el bàrrio?

Sí, la Mare de Déu dels Desemparats, festes sí, i balls feien i tot això. Però com en qualsevol puesto, ací igual. Estan les de la iglésia, i...

Clar. Vostè no ha sigut clavariessa de ni res d'això.

No, jo no. Clavariessa no. Ni fallera tampoc. Però jo he anat amb les falleres i he anat amb les clavariesses, però jo no m'he fet.

I a ballar sí que anava?

Bueno, a ballar n'hi havia un corral que feien ball. I jo anava amb el meu home a ballar. I una nit el de la tenda, que teníem molta confiança, diu: "Pepet, vols que balle amb la teua dona?", i aquell diu: "bueno, balla un ballet". I a la que vaig a ballar les bragues me se trenca la goma [risses]. I jo dic: "ara me pose a ballar i me cau la goma". I hi havia una coseta allí tancà, me col·loquí allí, me lleví, me posí a la butxaca i isquí a ballar amb aquell. I ballí amb Joaquín molt bé i después diu: "hala, ja te la torne", i el meu home diu: "hala, pues ja se queda amb mi" [risses]. Però un ball així a un puesto que la feien... No, i en la falla ballaves, tocaven la música i ballaves.

Después jo quan me quedí viuda pues m'apuntí als jubilats. I estava en es jubilats, después excursions n'he fet moltes i tot això.

Enrique.- És que era jove, tenia 54 anys.

Mare meua. Molt jove, molt jove. Què barbaritat.

I me n'anava a les excursions. Primer no eixia. Però estos m'amenaçaren, que si no eixia que se'n vindrien tots a ma casa a viure. Dic: "això sí que no". I entonces me n'aní als jubilats i m'apuntí. I escomencí a anar a excursions, i allí a ballar allí, i bé. I anava a les excursions, n'he fet moltes.

Enrique.- De totes maneres, abans el tema d'estiuejar anàveu a un poble. Se llogava una casa en un poble, i anàveu a Altura, a Gestalgar...

Felisa.- Sí, anava a tot això. Anàvem a molts puestos.